

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Humanities and Social Studies Review

letnik 20 (2020), št. 3



ZGODOVINSKO DRUŠTVO
DR. FRANCA KOVAČIČA
V MARIBORU

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU

MARIBOR 2020

Izdajatelj / Published by

ZGODOVINSKO DRUŠTVO DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU /
HISTORICAL SOCIETY OF DR. FRANCO KOVAČIČ IN MARIBOR

<http://www.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU /

ZRI DR. FRANCO KOVAČIČ IN MARIBOR

Uredniški odbor / Editorial Board

dr. Karin Bakračević, † dr. Ivo Banac (ZDA / USA), dr. Rajko Bratuž,
dr. Neven Budak (Hrvaška / Croatia), dr. Jožica Čeh Steger, dr. Darko Darovec,
dr. Darko Friš, dr. Stane Granda, dr. Andrej Hozjan, dr. Gregor Jenuš,
dr. Tomaž Kladnik, dr. Mateja Matjašič Friš, dr. Aleš Maver, dr. Jože Mlinarič,
dr. Jurij Perovšek, dr. Jože Pirjevec (Italija / Italy), dr. Marijan Premović (Črna Gora / Montenegro),
dr. Andrej Rahten, dr. Töne Ravnikar, dr. Imre Szilágyi (Madžarska / Hungary),
dr. Peter Štih, dr. Polonca Vidmar, dr. Marija Wakounig (Avstrija / Austria)

Odgovorni urednik / Responsible Editor

dr. Darko Friš

Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča
Koroška cesta 53c, SI-2000 Maribor, Slovenija
e-pošta / e-mail: darko.fris@um.si

Glavni urednik / Chief Editor

dr. Mateja Matjašič Friš

Tehnični urednik / Technical Editor

David Hazemali

Članki so recenzirani. Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji.

Ponatis člankov je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

The articles have been reviewed. The authors are solely responsible for the content of their articles.

No part of this publication may be reproduced without the publisher's prior consent and a full mention of the source.

Žiro račun / Bank Account:

Nova KBM d.d.
SI 56041730001421147

Prevajanje / Translation:

Knjižni studio d.o.o.

Lektoriranje / Language-editing

Knjižni studio d.o.o., Ana Šela

Oblikovanje naslovnice / Cover Design:

Knjižni studio d.o.o.

Oblikovanje in računalniški prelom /
Design and Computer Typesetting:

Knjižni studio d.o.o.

Tisk / Printed by:

Itagraf d.o.o.

<http://shs.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

Izvlečke prispevkov v tem časopisu objavljata 'Historical – Abstracts' in

'America: History and Life'.

Časopis je uvrščen v 'Ulrich's Periodicals Directory', evropsko humanistično bazo ERIH in mednarodno bibliografsko bazo Scopus (h, d).

Abstracts of this review are included in 'Historical – Abstracts' and 'America: History and Life'.

This review is included in 'Ulrich's Periodicals Directory', european humanistic database ERIH and international database Scopus (h, d).

Studia historica Slovenica, Časopis za humanistične in družboslovne študije,

je vpisan v razvid medijev, ki ga vodi Ministrstvo za kulturo RS, pod zaporedno številko 487.

Izdajo časopisa sta omogočili Agencija za raziskovalno dejavnost RS in Mestna občina Maribor.

Co-financed by the Slovenian Research Agency and City of Maribor.

Studia
Historica
Lovenica

Kazalo / Contents

V spomin / In Memoriam

In Memoriam – prof. dr. Ivo Banac (1947–2020).....649

Članki in razprave / Papers and Essays

DARKO DAROVEC: **Prisege zvestobe istrskih mest v 12. stoletju**655
The oaths of fidelity of the Istrian towns in 12th Century

FILIP ČUČEK: **Delovanje Radoslava Razlaga v štajerskem deželnem zboru**.....689
Radoslav Razlag's activities in the Styrian Provincial Assembly

MOJCA ŠORN: **Spremembe v medčloveških odnosih v obdobju pomanjkanja in lakote (Ljubljana: 1914–1918)**.....713
Changes in interpersonal relationships during the period of shortage and hunger (Ljubljana: 1914–1918)

MAJA LUKANC: **Produkcija diplomatskega vedenja v jugoslovanski in poljski povojni diplomatski praksi (1945–1947)**.....735
Production of diplomatic knowledge in Yugoslav and Polish post-war diplomatic practice (1945–1947)

URŠKA LAMPE: **Kako je ujetništvo spremenilo družinsko življenje: primer deportirancev iz Julijske krajine v Jugoslavijo po drugi svetovni vojni**.....773
How captivity changed family life: the case of deportees from the Julian March to Yugoslavia after World War II

ANA ŠELA, DAVID HAZEMALI in TADEJA MELANŠEK: **Ustroj in delovanje slovenske tajne politične policije v drugi polovici šestdesetih let dvajsetega stoletja**.....811
The organisational structure of the State Security Service in the Slovenian Lands in the second half of the 1960s

S H S

Studia Historica Slovenica

- GORAZD BAJC, TADEJA MELANŠEK in DARKO FRIŠ: Uvod v zgodovino spremljanja britanske obveščevalne dejavnosti na Slovenskem – "samoevalvacije" slovenske Službe državne varnosti839
Introduction to the history of British intelligence activities surveillance on Slovenian soil – "self-evaluation" of the Slovenian State Security Service
- ANA ŠELA in DAVID HAZEMALI: Spremljanje slovenskih delavcev na začasnem delu in bivanju v Zvezni republiki Nemčiji v sedemdesetih letih dvajsetega stoletja: prispevek k poznavanju zgodovine slovenske Službe državne varnosti879
The monitoring of Slovenian guest workers, who were temporarily living and working in the Federal Republic of Germany in the 1970s: a contribution on the history of the Slovenian State Security Service
- MARKO ZAJC: Poletni aferi kritičnih misli. Tomaž Mastnak in Dimitrij Rupel, slovenska kritična intelektualca med jugoslovansko in slovensko javnostjo v letu 1986921
The two summer scandals of critical thought. Tomaž Mastnak and Dimitrij Rupel, Slovenian critical intellectuals between the Yugoslav and Slovenian public in 1986
- POLONA TRATNIK: Pravljica: družbena resničnost in *mirabilis* – s posebnim ozirom na renesančne različice pravljice o Pepelki.....957
"Fairy" tale: social reality and mirabilis – with a particular regard to the renaissance variations of Cinderella tale
- Avtorski izvlečki / Authors' Abstracts**.....985
- Uredniška navodila avtorjem / Editor's Instructions to Authors**993

S *Studia*
H *Historica*
S *Slovenica*

Studia Historica Slovenica /

letnik / year 20 (2020).....1003

*Studia
Historica
Slovenica*

DOI 10.32874/SHS.2020-20
1.01 Izvirni znanstveni članek

Spremembe v medčloveških odnosih v obdobju pomanjkanja in lakote (Ljubljana: 1914–1918)

Mojca Šorn

Dr., znanstvena sodelavka
Inštitut za novejšo zgodovino
Privoz 11, SI-1000 Ljubljana, Slovenija
e-pošta: mojca.sorn@inz.si

Izvleček:

Prispevek, ki obravnava Ljubljano in njene prebivalce med prvo svetovno vojno, prikaže, da na vsakodnevno življenje ni vplival le vojaško politični aspekt, temveč tudi ekonomsko socialni. Poudari pomanjkanje hrane, ki se ni izražalo le v porastu bolezni in smrtnosti, temveč tudi v prilagojenem načinu prehranjevanja, spremenjenem dnevnem ritmu ter ne nazadnje miselnem in duševnem procesu. Prispevek, ki je osredinjen na spremembe v medčloveških odnosih v izrednih vojnih razmerah oziroma obdobju pomanjkanja in lakote, razkriva, da so kodeks obnašanja, družbene vrednote in socialne norme predvojnega obdobja v mnogih primerih postali zgodba včerajšnjega dne.

Ključne besede:

Ljubljana, prva svetovna vojna, gospodarske razmere, pomanjkanje, lakota, socialna interakcija

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Maribor, letnik 20 (2020), št. 3, str. 713–734, 69 cit., 3 slike
Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvodne misli: "Oh, ta vojna, ta nesrečna, strašna vojna"¹

Pred leti sem se ukvarjala z življenjem prebivalcev Ljubljane med drugo svetovno vojno, na katero ni vplival le vojaško politični aspekt, temveč tudi ekonomsko socialni. Izredne razmere, za katere je bilo mdr. značilno pomanjkanje hrane, so bile večplastne, saj se niso izražale le v pešanju posameznikov, naraščanju bolezni in smrtnosti, temveč so se manifestirale tudi v prilagojenem načinu prehranjevanja, spremenjenem dnevnem ritmu ter ne nazadnje miselnih in duševnih procesih.

Vprašanje, kakšno je bilo življenje v Ljubljani med prvo svetovno vojno, sem si postavila, ko sem se odločila, da bom sodelovala pri pisanju publikacije *Lakote in pomanjkanje: slovenski primer* (2018). Iz zbranega gradiva (časopisnega, arhivskega, korespondence, dnevniških zapisov ter znanstvenih izsledkov domačih in tujih strokovnjakov), ki je osredinjeno na preskrbo in med drugim razkriva, da je bila aprovizacija eden od najpomembnejših fokusov prebivalcev mesta ("Edina tema pomenkov je aprovizacija, ne vojna"),² lahko izluščimo tudi prvine medčloveških odnosov, ki so jih zaznamovale izredne razmere. Del teh elementov zgovorno opiše *Ilustrirani glasnik*:

Sedaj smo ljudje skoro kakor zverina. /.../ Kdor je pogumen, vztrajen, kdor se ne sramuje in ni vesten in ima poln žep in polne roke, tak iztakne najbolj skrite vasi in privleče z dolgih utrudljivih in napornih roparskih poti svoj plen — ves čas v strahu, da mu ga ne odzamejo, kadar bo mislil, da ga ima že na varnem. Ta večni boj z zaprekami, ki jih nismo poznali poprej, težave, ki nam jih nudi vsak dan, žalitve, ki jih moramo požirati, to nas naredi podobne zverini, pračloveku, ki je živel od lova, med nevarnostmi. Tu nas sune redar, vesel svoje oblasti, tam nas zafrkne mlada prodajalka, tu zareži na nas uradnik kakor pes, tam nas prezira branjevka, mesar. Ko stopimo v prodajalno, stisnemo rame, sklonemo glavo in lovimo z očmi pogled mogočnikov, ki nam dele milosti za drag denar in lepo besedo. In to nas izmuči, to nam izrablja živce in nam suši mozeg.³

¹ Narodna galerija (NG), Specialne zbirke: zbirka arhivsko-dokumentarnega gradiva, fond Šantel, fasc. Anton Šantel (NGD0596-0007, [s. l.], 28. 9. 1916).

Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa P6-0280: *Podobe gospodarske in socialne modernizacije na Slovenskem v 19. in 20. stoletju*, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS) iz državnega proračuna.

² Fran Milčinski, *Dnevnik 1914–1920*, ur. Goran Schmidt (Ljubljana: Slovenska matica, 2000), str. 138 (20. 10. 1915) (dalje: Milčinski, *Dnevnik*). Literarni zgodovinar Goran Schmidt, ki je zapiske Milčinskega uredil in jih leta 2000 izdal pod naslovom *Dnevnik 1914–1920*, je v spremni besedi poudaril, da je iz originalnega rokopisa črtana približno tretjina besedila, pri čemer se največ izpuščenih zapisov nanaša na hrano. Tudi ta podatek potrjuje tezo, da je hrana pritegnila največ pozornosti in spodbudila najštevilčnejša prizadevanja prebivalcev Ljubljane med prvo svetovno vojno.

³ "Zakaj hujšamo", *Ilustrirani glasnik*, 4. 7. 1918, št. 44, str. 351.

Gradivo razkriva, da je dejstvo "postava želodca je močnejša kot vse druge postave"⁴ zaznamovalo vsakodnevno interakcijo v mestu, med mestom in podeželjem, med Ljubljano in Dunajem. Lakota je iz ljudi potegnila najslabše, spodbudila je razdražljivost, nestrpnost, paranojo in zavist.⁵ Izginjala je empatija do sočloveka, razblinjalo se je zaupanje, rojevali so se nasprotovanja in spori. Vse to je vodilo do sprememb v medčloveških odnosih: "Oh, ta vojna, ta nesrečna, strašna vojna! Odnosi postajajo vedno bolj zapleteni /.../, vrednote so vedno bolj nepredvidljive in izginjajo."⁶

Iskanje krivca: "Ogri skušajo po stari navadi obogateti na stroške Avstrije"⁷

Avstro-Ogrska, druga največja evropska država s 675.000 km² in 51,3 milijona prebivalcev,⁸ zaradi stanja na Balkanu leta 1913 gospodarsko sicer ne najmočnejša, a kljub temu samozavestna zaradi dejstva, da je velika izvoznica žita in živine, v pripravah na prvo svetovno vojno vprašanju sistema preskrbe civilnega prebivalstva ni posvečala večje pozornosti. Kljub zakonu iz leta 1912, ki je podal pravno osnovo za posege v gospodarstvo (*Kriegsleistungsgesetz*),⁹ je bila organizacija preskrbe civilnega prebivalstva zapostavljena tudi ob začetku vojne, saj je Dunaj največje napore posvečal koncentraciji v vojno industrijo. Posledice so ne nazadnje terjale tudi špekulacije o trajanju vojne. V monarhiji je prevladovalo prepričanje o kratkotrajni vojni, ki bo trajala le "do Božiča ali kvečjemu kakšno leto".¹⁰

⁴ Fran Ogrin, "Nekaj misli o vojnem gospodarstvu", *Slovenec*, 28. 8. 1918, št. 196, str. 1 (dalje: Ogrin, "Nekaj misli o vojnem gospodarstvu").

⁵ Alexander Watson, *Ring of Steel. Germany and Austria-Hungary at War, 1914–1918* (London: Allen Lane, 2014), str. 363 (dalje: Watson, *Ring of Steel*).

⁶ NG, NGD0596-0007, [s. l.], 28. 9. 1916.

⁷ "Gospodarske stvari. Gospodarski in tržni pregled", *Domoljub*, 27. 12. 1917, št. 52, str. 618.

⁸ Stephen Pope in Elizabeth-Anne Wheal, *Dictionary of the First World War* (Barnsley: Pen & Sword Military Classics, 2003), str. 45 (dalje: Pope in Wheal, *Dictionary of the First World War*).

⁹ Jože Šorn, "Slovenci in gospodarski položaj v prvi svetovni vojni", *Zgodovinski časopis* 35, št. 1–2 (1981), str. 66 (dalje: Šorn, "Slovenci in gospodarski položaj v prvi svetovni vojni"); Tamara Scheer, "Die Kriegswirtschaft am Übergang von der liberal-privaten zur staatlich-regulierten Arbeitswelt", v: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918, Band XI. Die Habsburgermonarchie und der Erste Weltkrieg. 1. Teilband. Der Kampf um die Neuordnung Mitteleuropas. Teil 1. Vom Balkankonflikt zum Weltkrieg*, ur. Helmut Rumpler (Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2016) (dalje: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*), str. 437–443, poglavje "Die Planung der Kriegswirtschaft in der Vorkriegszeit".

¹⁰ O špekulacijah glede trajanja vojne, ki jih lahko obravnavamo kot evropski fenomen, glej Manfred Rauchensteiner, "Gedächtnisort Erster Weltkrieg", v: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, str. 45. Glej npr. tudi "Koliko časa bo trajala vojna?", *Delavec*, 21. 11. 1914, št. 2, str. 2; Pope in Wheal, *Dictionary of the First World War*, str. 74; Tone Habe, *Pogled iz malega sveta* (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1959), str. 37.

Kljub temu da je avstrijska vlada ob začetku vojne, tako kot tudi vlade drugih držav, izdala prepoved izvoza določenega blaga,¹¹ ki jo je narekovala skrb za redno kritje lastnih potreb, se je že kmalu pokazalo več težav.¹² Prve so bile mobilizacija in posledično odsotnost moške delovne sile ter odvajanja velikih količin hrane v vojaške namene. Zanimarjivi niso bili niti preusmeritev vlakovnih kompozicij za potrebe vojske, mobilizacija vprežne živine ter pomanjkanje krmil ter gnojil. Poljedelski minister baron Franz von Zenker je v zavedanju teh dejstev 19. avgusta 1914 nagovoril kmetovalce, ki so ostali na svojih domovih, predvsem je seveda apeliral na ženske, otroke in starejše, naj sprejmejo novo vlogo – vlogo prehranjevalcev države.¹³

Naslednjo težavo je predstavljalo dejstvo, da Avstrija ni bila žitna dežela; njene žitnice so bile zgolj srednja in zahodna Češka, Moravska, del Zgornje ter Spodnje Avstrije in predvsem vzhodna Galicija. Hude in dolgoročne posledice v preskrbi prebivalcev Avstrije so tako predstavljale posledice ruske invazije v Galicijo leta 1914: "Ta izguba odleže toliko kakor vsa češka polja. Od celotne obdelane zemlje, ki meri 10,6 milijonov hektarjev, pripada na Galicijo 3,8 milijonov hektarjev obdelane zemlje, na vzhodno Galicijo, ki smo jo izgubili takrat pa 2,6 milijonov hektarjev in na Češko 2,7 milijonov hektarjev."¹⁴ Preskrba države je tako skoraj na vseh področjih temeljila na ogrskem delu, ki je zaradi zaščite lastnih veleposestnikov nasprotoval uvozu žitaric (tudi iz sočlanice trojne zveze – Italije, ki je nato maja 1915 stopila v vojno na strani antantnih sil), hkrati pa se je do avstrijskega dela države glede pošilk živil obnašal zelo mačehovsko.¹⁵ Ogrska je namreč menila, da že tako ali tako pokriva temeljni delež oskrbe skupne vojske, z žitom ni nameravala preskrbovati tudi prebivalcev avstrijskega dela monarhije.¹⁶ Vsako vojno leto je tako v Avstrijo dovažala manj in manj živil: leta 1916, na primer, polovico manj mesa in mleka kot pred vojno, približno tretjino predvojnega kontingenta maščob ter le tri odstotke

¹¹ "Izvozne prepovedi", *Slovenski trgovski vestnik*, 15. 9. 1914, št. 9, str. 100–102. Celoten seznam je izšel leta 1915 v knjižici *Die aus Anlaß des Krieges erlassenen österreichisch-ungarischen Aus-, Ein- und Durchfuhr-verbote nach dem Stande vom 4. September 1915*, leto kasneje je sledila dopolnjena izdaja. – Arhiv Republike Slovenije (ARS), SI AS 448, Zbornica za trgovino, obrt in industrijo, fasc. 178, ovoj 3896/XLI (1915).

¹² Oris preskrbe drugih evropskih držav podaja Šorn, "Slovenci in gospodarski položaj v prvi svetovni vojni".

¹³ Več v "Kmetovalcem Avstrije!", *Slovenski narod*, 27. 8. 1914, št. 200, str. 2; Muzej novejšje zgodovine Slovenije (MNZS), Zbirka razglasov in plakatov 1914–1918, Kmetovalcem Avstrije! (19. 8. 1914).

¹⁴ "Skrb za kruh", *Delavec*, 6. 7. 1918, št. 27, str. 1; glej tudi Watson, *Ring of Steel*, str. 199.

¹⁵ Glej npr. Vilma Brodnik, *Preskrba Ljubljane z živili med 1. svetovno vojno*, diplomsko delo (Ljubljana, 1988), str. 13, 15 (dalje: Brodnik, *Preskrba Ljubljane z živili*).

¹⁶ Mark Thompson, *The White War. Life and Death on the Italian Front (1915–1919)* (London: Faber and Faber, 2008), str. 249; Robert B. Asprey, *The German High Command at War. Hindenburg and Ludendorff Conduct World War I.* (Lincoln: Universe, 2005), str. 256. O madžarskem gospodarstvu v prvih letih 20. stoletja Béla Katona, *Die Volkswirtschaft Ungarns – 1912* (Budapest, 1913).

predvojnega kontingenta žita in osem odstotkov predvojnega kontingenta moke.¹⁷ Avstrija je tako ostala prepuščena uvozu,¹⁸ kar je zanjo pomenilo pravo katastrofo. Pri tem so ji preglavice delale že omenjene izvozne prepovedi in predvsem zapora antantnih sil,¹⁹ ki so onemogočale nakup pomembnih gospodarskih in prehrabnih artiklov.

* * *

Državno gospodarstvo, ki je imelo vse znake tipičnega vojnega gospodarstva²⁰ in je bilo pravo nasprotje predvojnega klasičnega kapitalističnega gospodarstva,²¹ je torej od začetka vojne poslovalo brez večjih zalog. Pomanjkanja osnovnih življenjskih potrebščin, predvsem moke in kruha,²² je postalo stvarnost že v letu 1915. Med prebivalci Ljubljane se je začela prebujati vse večja nejevolja, kazati so se začeli znaki nestrpnosti: "Zvečer po 100 ljudi pred vojno prodajalno v Prešernovi ulici in pred pekarno v Gerb. hiši, gneča, kriki, podenje."²³

Ker je bil gospodarski položaj iz meseca v mesec slabši in pomanjkanje hrane, ki ga ni uspela omiliti niti regulacija preskrbe z nakaznicami, vse večje, so Ljubljančani začeli iskati krivce za svojo mizerijo. Našli so jih v mestni aprovizaciji, občini in županu. Dr. Ivan Tavčar²⁴ je branil dobro ime vseh treh, zatrjeval je, da za prehrano Ljubljančanov, še posebej manj premožnih slojev, storijo vse,

¹⁷ Watson, *Ring of Steel*, str. 343–345.

¹⁸ Pogajanja z Ogrsko, "pri katerih se bo določil definitivno naš delež na ogrskem pridelku", so potekala ves čas vojne. Glej "Iz seje državnega sveta za prehrano", *Domoljub*, 1. 11. 1917, št. 44, str. 518.

¹⁹ Podrobneje o zapori oziroma blokadi (nem. Hungerblockade) Pope in Wheal, *Dictionary of the First World War*, str. 74. O pomorskem prometu pred prvo svetovno vojno glej V[inko] Šarabon, "Svetovni promet po morju", *Čas*, zv. 3 (1915), str. 146–157 (dalje: Šarabon, "Svetovni promet po morju").

²⁰ O vojnem gospodarstvu v avstrijski polovici in ogrski polovici monarhije Jože Šorn, *Slovensko gospodarstvo v poprevratnih letih 1919–1924* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1997), str. 21–25, 25–27. Glej tudi Petra Svovljšak in Gregor Antoličič, *Leta strabote. Slovenci in prva svetovna vojna. Z okvirnima črticama Ivana Cankarja in predgovorom Toneta Partljiča* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 2018), str. 393 isl.

²¹ Šorn, "Slovenci in gospodarski položaj v prvi svetovni vojni", str. 57.

²² O organizaciji in regulaciji preskrbe z živili v Ljubljani v obdobju izrednih razmer med letoma 1914 in 1920: Brodnik, *Preskrba Ljubljane z živili*. O regulaciji preskrbe z nakaznicami glej tudi: Mojca Šorn, "Pomanjkanje in lakota v Ljubljani v času prve svetovne vojne", v: Mojca Šorn (ur.), *Lakote in pomanjkanje. Slovenski primer* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2018) (dalje: *Lakote in pomanjkanje*), str. 167–185. Za primerjavo o organizaciji preskrbe z živili v Celju med prvo svetovno vojno glej: Bojan Himmelreich, *Namesto zemlje črni krub. Organizacija preskrbe z živili v Celju v času obeh svetovnih vojn*. Celje: Zgodovinski arhiv, 2001

²³ Milčinski, *Dnevnik*, str. 146 (17. 12. 1915).

²⁴ Dr. Ivan Tavčar je bil ljubljanski župan med leti 1912 in 1921. O njegovem županovanju podrobno Jurij Perovšek, "Tavčarjevo župansko devetletje 1912–1921", *Studia Historica Slovenica* 17, št. 2 (2017), str. 559–610. Glej tudi Sonja Anžič, Damjan Hančič in Tatjana Šenk. *Ljubljanski župani skozi čas = Ljubljana Mayors Through Time. 500 let ljubljanskih županov = 500 Years of Ljubljana Mayors: 1504–2004* (Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2004).



"Kdaj se bomo ponovno videli?" (razglednica) (Zbirka Walterja Lukana)

kar je v njihovih močeh. Rad je poudaril, upravičeno, da je ta naloga (pre)težko breme za ljubljanski magistrat, in da bi morali pri oskrbi v večji meri sodelovati dežela in država. Pri takšnih namigih, željah in zahtevah se je dežela izgovarjala na državo, Dunaj pa je nemočno zatrjeval, da je vsega kriva Ogrska, ki vodi "proti nam najhujšo gospodarsko vojno in vsi so enega prepričanja, da nobena, niti najbolj neprijazna nevtralna vlada ne postopa proti nam tako neprijazno kakor Ogrska."²⁵ Pritožb in jeze čez antanto in gospodarsko blokado je v gradivu veliko, npr.: "Huda so sredstva, ki jih uporabljajo naši nasprotniki, da nas zadušijo, najhujša je pač blokada, ločitev od ostalega sveta",²⁶ a jih je še več, na nek način dosti bolj osebnih, čez Madžare, ki "skušajo po stari navadi obogatiti na stroške Avstrije."²⁷ Pridušanje mnogih je v *Slovencu* ubesedil Fran Ogrin: "Avstrija in Ogrska tvorita takorekoč eno državo in se borita za iste cilje. Zakaj bi pri nas jedli črn kruh, ko peko v Zagrebu in v Budimpešti žemlje, kifeljce in kolače, zakaj bi jedli pri nas brez zabele in spoštovali pet do sedem brezmesnih

²⁵ Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL), SI_ZAL_LJU/0488, Cod III, šk. 118, a.e. 75 (1916), Zapisnik javne seje občinskega sveta ljubljanskega, 18. 12. 1917.

²⁶ Šarabon, "Svetovni promet po morju", str. 146.

²⁷ "Gospodarske stvari. Gospodarski in tržni pregled", *Domoljub*, 27. 12. 1917, št. 52, str. 618.

dni, ko na Ogrskem plavajo v masti in imajo obilo mesa."²⁸ Jezo in zamere do Budimpešte in Madžarske potrjujejo besede Maureen Healy. Zapisala je, da ko je šlo za hrano, je bila Avstro-Ogrska v vojni sama s sabo...²⁹

V virih kot krivec za pomanjkanje osnovnih živil – še posebej po sklenitvi brest-litovskega miru marca 1918 –, nastopa tudi Nemčija, ki ji je iz Ukrajine uspelo pridobiti veliko več zalog hrane kot monarhiji. Verjetno pod vtisom tega neenakopravnega razmerja je *Grazer Volksblatt* 15. maja 1918 v članku "Die Brotbittfahrten nach Budapest und Berlin" (*Slovenski gospodar* je naslov prevedel "Kako se vozijo v Budimpešto in v Berlin prosit za kruh") od severne sosede zahteval, naj ravna odgovorno in Avstriji ponudi vsaj "prehranjevalno pomoč". V članku, ki ga je *Slovenski gospodar* označil za "odkritosrčno pisanje o vzrokih prehranjevalne mizerije v Avstriji", pa je njegov avtor načel tudi stare zamere in Nemčiji očital:

List piše, da to ni nikako beračenje, če Avstrijci od Nemčije zahtevajo to pomoč, kajti Nemci so bili prvi, ki so se polastili ogromnih zalog živil v Rusiji, oziroma Rusko-Poljski. /.../. Ista je bila v Romuniji. Tudi tu so imel nam nadmočne vojaške oddelke in spravili zlasti prehranjevalne zaloge v svojo oskrbo. Ker je imel in še ima vsak nemški vojak pravico, poslati gotove (ne male) množine svojcem direktno, je umevno, da je bil doslej delež Nemčije na prehranjevalnih sredstvih skoro vedno napram našemu vsaj dvojen. /.../ List zahteva od naše vlade, da napram Nemčiji odločno nastopi in pusti vnevar vsako mehkočutnost. Kar zahteva glede prehrane Avstrije od Nemčije je, da je v polni meri deležna nad preobilico le te, za katero smo bili doslej prikrajšani.³⁰

Odnosi med meščani in kmeti: "Kdor hoče imeti mleko, naj pride sam ponj in ga seveda drago plača"³¹

Prav tako veliko in srdito kot čez mestne, deželne in državne oblasti so se meščani pritoževali čez kmete, bili so namreč "ogorčeni, ker niso bili deležni zadostne pomoči s podeželjskih območij."³² Prepad med producenti hrane in

²⁸ Ogrin, "Nekaj misli o vojnem gospodarstvu".

²⁹ Maureen Healy, *Vienna and the Fall of the Habsburg Empire. Total War and Everyday Life in World War I* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), str. 47 (dalje: Healy, *Vienna and the Fall of the Habsburg Empire*).

³⁰ "Prehranjevalna beda," *Slovenski gospodar*, 23. 5. 1918, št. 21, str. 2.

³¹ "Mleka že precej primanjkuje", *Slovenski narod*, 19. 4. 1916, št. 90, str. 3.

³² Pavlina Bobič, *Vojna in vera. Katoliška Cerkev na Slovenskem, 1914–1918* (Celje: Celjska Mohorjeva družba, 2014), str. 151. O novonastalih razmerjih med mestom in podeželjem glej tudi Petra Svobljšak, "Ali je lakota ukrojila usodo Avstro-Ogrske v 1. svetovni vojni?", v: *Lakote in pomanjkanje*, str. 134.



Mlekarica in kupec (*Ilustrirani glasnik*, 3. 5. 1917, št. 35, str. 294)

konzumenti seveda ni bil le lokalnega značaja, v Nemčiji so konflikt med mesti in podeželjem označili kot eno najvidnejših in najsilnejših vojnih manifestacij.³³

Dokumentov, ki pričajo o nezadovoljstvu Ljubljančanov s kmeti, je veliko. Navajam le primer, do katerega je prišlo spomladi 1916, ko je odločitev nekaterih mlekaric, da belega zlata ne bodo več vozile v mesto, sprožila niz podtikanj in obtožb. Del teh s perečo temo pravzaprav ni imel dosti skupnega:

In res hodijo sedaj stranke same po mleko skoro celo uro daleč, sicer morajo otroci v šolo tešć. Seveda, za moža vleče državno podporo, v hlevu zastoj plemenske bike, lepo posestvo, pridelki gredo v denar, ko 'zafran', kdo bi v tako ugodnem

³³ Watson, *Ring of Steel*, str. 360.

položaju še mleko dovažal v mesto! Kdor hoče imeti mleko, naj pride sam ponj in ga seveda drago plača!³⁴

Kmetje meščanom nikakor niso ostali dolžni. Marinka Dražumerič je na podlagi podatkov iz črnomaljske kronike predstavila preskrbo uradnikov, ki so po bližnjih vaseh kupovali živila, vse jim je prišlo prav, vsega so bili veseli, celo črnega kruha. Privoščljivega tona v naslednjem zapisu ne gre prezreti:

Tako se pokori sedaj mestna gospoda, o kateri vedo povedati naši kmetje marsikaj, kako so se preje norčevali iz kmečke hrane. Ko so prodavale kmetice pred vojsko na tržne dni v Črnomlju fižol in ga ponujale črnomaljskim gospem, tedaj je morala večkrat slišati ena ali druga: 'Saj nisem prašiča, da bi fižol jela.' Kolko bi ga pa dan danes rade jedle, pa ga nimajo! /.../ Neka uradnikova gospa iz Črnomlja je rekla naši kmečki ženi, ki je videla črni kruh v hiši: 'Ubog kmetje, ki morate jesti črni kruh! Jaz bi pa raje umrla, kakor pa jedla črni kruh!' Kako rada bi ga pa jela danes, da ga ima! Neki naš župljan, ki je brivski mojster na Dunaju, in je bil pred par leti doma, je rekel svoji sestri, ki je zamesila kruh z vodo: 'Moja žena pa ne zna kruha zamesiti z vodo, ampak samo z mlekom.' Letošnjo jesen pa je njegov sin, ker je oče v vojski, že parkrat pisal sorodnikom v naši župniji, da naj jim pošljejo kaj živil, naj bo, kar hoče, ker trpijo veliko pomanjkanje.³⁵

S stopnjevanjem pomanjkanja in z začetki "romanja z nahrbtniki po živež na deželo" oziroma nahrbtništva³⁶ so Ljubljančani na zamere nekoliko pozabili: "Zanimivo je opazovati, kako je zdaj narastel ugled kmetov v očeh meščanov. Meščani so kmete zdaj naravnost preplavili. Ampak kmetje nimajo pravice s svojo lastnino gospodariti in delovati po mili volji. Vse, kar ni nujno potrebno za življenje, morajo odstopiti državi oziroma vojski,"³⁷ čeprav je bilo še vedno mnogo takih, ki niso spoštovali ali pa morda celo razumeli dejstva, da se je med vojno spremenil tudi položaj na podeželju – da so zaradi splošne mobilizacije veliko kmetij vodile ženske same, da njihovo delo, ki je potekalo od zore do mraka (čeprav sem in tja tudi ob pomoči beguncev in vojnih ujetnikov), ni bilo nič manj kot mukotrпно, da jih oblasti rekvizicij niso oprostile... Vse prevečkrat so se našli objestni posamezniki, ki so drli na podeželje, poteptali to ali ono njivo in tako uničevali pridelke,

³⁴ "Mleka že precej primanjkuje", *Slovenski narod*, 19. 4. 1916, št. 90, str. 3.

³⁵ Marinka Dražumerič, "Gospodarsko življenje v Beli krajini med 1. svetovno vojno", *Zgodovinski časopis* 42, št. 1 (1988), str. 101.

³⁶ Glej: Brodnik, *Preskrba Ljubljanec z živili*, str. 48; Marko Štepec, *Vpliv vojne na življenje civilnega prebivalstva v slovenskih deželah 1914–1918*, doktorska disertacija (Ljubljana, 2018), str. 127 (dalje: Štepec, *Vpliv vojne na življenje civilnega prebivalstva*).

³⁷ NG, NGD0596-0004, Šentvid na Glini – Dunaj, 11. 12. 1915.

veliko pa je bilo tudi takih, ki so si postregli s plodovi zemlje, "pozabili" pa so jih plačati.

Menim, da je treba poudariti še eno težavo, s katero so se srečevali prebivalci podeželja, odnose med kmeti in vojaštvom. Mnogo kranjskih občin si je delalo sezname škode, ki so jim jo prizadejali vojaki. Dolenja vas je npr. poročala, da so temu uničili klet, onemu razbili vrata v mlin, posekali dvajset dreves, vzeli par moških čevljev, vzeli klešče in žago, odtujili dva predpasnika, uro repetirko, par ženskih čevljev itd., predvsem pa so se polastili velikih količin hrane, krme in sena. Obupani vaščani so se obračali na deželne oblasti s prošnjami:

Prosimo ponižno, da nam odstranite vojaštvo, ki nas nadleguje s poškodovanjem rastlin, tatvine živil, stelje, drv, sploh vsega, kar jim pride prav. Ne drži jih ne zapah, ne ključavnica, ker noben zapor ni dovolj močan zanje. Če še en čas živijo med nami, nas pripravijo tu v zaledju do tistega položaja in uničenja, kot na fronti in potem kam z ljudstvom!³⁸

Prebivalci naselja Dolenji Lazi, kjer so vojaki s prebivalci tudi fizično obračunavali, mdr. so davili M. G., ker jim ni hotela dati voza, in jim grozili z revolverji in bajoneti, so zapisali:

Podpisani vljudno prosimo, da se blagovolite zavzeti za nas ter nam po možnosti olajšati gorje, ki nas tare v groze polnih dneh svetovnega požara. /.../ Ne prvič v tej dolgoletni vojski imamo nastavljeno vojaštvo in vsikdar smo mu po možnosti postregli, za kar nam je bilo hvaležno; a sedaj! V zahvalo se ravna z nami skoraj slabše, kakor bi mogel ravnati le sovražnik.³⁹

Iz dokumentov je razvidno, da so se zaradi odsotnosti mobiliziranih mož in sinov za svoje imetje in preživetje v glavnem borile ženske, ki so bile vse prevečkrat žrtve vojaškega nasilja. Na pomoč so jim mnogokrat lahko priskočile le sosedje, v najboljšem primeru ostareli oče ali mladoletni sin.

Le vprašamo se lahko, kako se je končal poskus Bartolove, s katerim je v kmečkih otrocih želela prebuditi sočutje in usmiljenje do njihovih mestnih vrstnikov:

³⁸ ARS, SI AS 584, Jugoslovanski klub, fasc. 14, mapa Rekvizicije in vprašanje prehrane med vojno: Popis prizadejane škode zaradi rekvizicije (konec leta 1917).

³⁹ ARS, SI AS 584, Jugoslovanski klub, fasc. 14, mapa Rekvizicije in vprašanje prehrane med vojno: Popis prizadejane škode zaradi rekvizicije (konec leta 1917). O konfliktnih med vojaštvom in civilisti tudi Rok Stergar, "Vojna, lakota, ujetništvo, negotovost in Jugoslavija. Leto 1918 na prostoru današnje Slovenije", v: *1918 v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture* (Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2018), str. 81.

Ličeca naših otrok v mestih in predmestjih niso rdeča in niso okrogla; obrazi so se jim podaljšali, ličeca so jim siva in oči udrte in povečane zaradi upadlih obrazov. Mislijo samo na hrano in kruh. Med sabo se večkrat pogovarjajo, kako je, kaj in koliko so jedli pred vojno. /.../. Pa še drugače trpe ti naši ubožci. Stati morajo namreč časih po ure in ure na mrazu, dežju in v megli, da dobe na strogo odmerjene izkaznice oni borni, tako skopo odmerjeni kruhek. Pridejo časi, ko zmanjkuje kruha, in tedaj se tak ubožec postavi pred prodajalnico ob 10. predpoldne za kruh, ki ga ima dobiti šele ob 5. popoldne. /.../ Za vse to ne veste, otroci, tam zunaj na kmetih, ker imate drv, sladkega mleka in tečne kaše in so vam ličeca rdeča in okrogla. Tam notri v želodčku pa, kjer imajo mestni otroci tisto strašno žival, ki jih razjeda in vpije: 'Še in še!' – tam notri imate vi lep mir, kakor bi ne bilo strašne, krute vojne. Zakaj vam govorim o tem? Zato, da boste vedeli, kako hudo pritiska vojna zlasti na mestno mladino, in da boste imeli z njo še več sočutja in usmiljenja...⁴⁰

Bartolova seveda ni bila edina, ki je stopila v bran sestradanim prebivalcem mest, bila pa je ena izmed bolj rahločutnih. Nekaj takih je bilo tudi med številnimi podporniki kmečkega stanu, večina pa se je verjetno strinjala z besedami Frana Povšeta, ki je zapisal, da so z začetkom vojne za vse stanove nastopili resni in težki časi, še posebej pa naj bi to veljalo za kmečki stan. Svojo trditev je utemeljil s tem, da je bilo iz vrst kmetov mobiliziranih razmeroma največ vojakov, za vojno so žrtvovali mnogo konj in vozov, pri tem pa so morali prehraniti "ne le sebe, ampak tudi armado in prebivalstvo vse države."⁴¹ *Slovenski gospodar* je dodal, da brez kmečkega stanu "ne bi bilo hrane, brez hrane ne bojevanja, brez bojevanja pa ne zmage."⁴² Takšni in podobni zapisi so sprožili veliko razburjenja, ki je preraslo v prave (besedne) obračune.

Odnosi med kupci in prodajalci: "Zdaj smo mi gospodje, ki prodajamo, ki imamo blago"⁴³

Odnosi med strankami in prodajalci so bili napeti praktično od začetka vojne, vse slabše razmere v preskrbi pa so antagonizem samo še poglobljale. Kupci so sumničili trgovce, da namerno ustvarjajo pomanjkanje in kopičijo zaloge, da bodo že tako visoke cene živil samo še poskočile. Verjeli so, vse prevečkrat

⁴⁰ Marica Bartolova, "Trpljenje mestnih otrok", *Zvonček*, 1. 1. 1918, št. 1–2, str. 40 in 41.

⁴¹ Fran Povše, "Naše gospodarstvo in vojska", *Domoljub*, 25. 3. 1915, št. 12, str. 177.

⁴² "Mesto in dežela," *Slovenski gospodar*, 4. 5. 1916, št. 18, str. 2.

⁴³ "Na ljubljanskem trgu", *Slovenski narod*, 28. 3. 1916, št. 71, str. 3.

upravičeno, da so ogoljufani: kruh je bil neokusen, "sprijet in neprepečen",⁴⁴ mleko je bilo razredčeno z vodo, sadje je bilo prezrelo, gobe stare itd.⁴⁵ Po drugi strani pa je dnevno ukvarjanje z utrujenimi, lačnimi in včasih nehvaležnimi kupci, ki so se glasno pritoževali nad cenami in blagom, zahtevalo posebno potrpljenje prodajalcev.⁴⁶ Oblasti so s pomočjo razglasov in objav poskušale miriti strasti, npr.: "Prodajalke tudi niso obvezane poslušati žalitve. Če se kdo želi pritoževati, naj pride v aprovizacijo na Poljansko cesto", zagrozile so tudi z naslednjim ukrepom: "Odvzelo se bo vsakomur še to nakazilo, ki ga ima, če bo poskušal nastopati z grobostjo in zmerjanjem, kot se je to v par slučajih zadnje dni zgodilo."⁴⁷ Seveda so Ljubljancani odgovorili, da ima njihovo pritoževanje konkretne razloge. Navedli so, da so prodajalci na ljubljanskem trgu vzvišeni in prevzetni, da je obnašanje do kupcev tako grdo, da se ne bi spodobilo niti tedaj, če bi jim dobrine delili zastonj. Grobost nad strankami, še posebej nad tistimi, ki so se pritoževale zaradi visokih cen, je bila včasih prav nebrzdana: "Če vam ni prav, pojdite naprej', 'Kajpada, zastonj vam bomo dajali', 'Zdaj smo mi gospodje, ki prodajamo, ki imamo blago', take in enake besede se slišijo dan zadnem in kupovalke jih morajo požirati, pri tem pa neznansko drago plačevati, če sploh hočejo kaj djati v lonec."⁴⁸

Čez prodajalce so se pritoževali tudi tisti, ki bi zmogli plačati višje cene, a jim do blaga preprosto ni uspelo priti: "Greš na trg in se nastaviš že ob 6. zjutraj. Mesar na stojnici začne sekati (ne sicer ob določeni uri, marveč, kadar se njemu zdi), navali se gruča ljudi na stojnico. Misliš, da dobiš meso po vrsti? Kaj še! Pridejo mesarju znani obrazi, pa dobe čez glave drugih zahtevano količino mesa."⁴⁹

Sovražnik v vrsti pred teboj

Poleg pomanjkanja in draginje je veliko nestrpnosti sprožalo čakanje v vrstah. Marsikdaj je prišlo do prerivanja, nemirov, tudi poškodb, še posebej takrat, kadar so v mesto prispeli premajhni kontingenti živil. To je seveda vplivalo ne samo na odnose med kupci in prodajalci, temveč tudi na odnose med kupci, ki so se znašli v vojni znotraj vojne, vojni za preživetje.⁵⁰ Le en položaj v vrsti je

⁴⁴ Milčinski, *Dnevnik*, str. 237 (7. 3. 1917).

⁴⁵ Watson, *Ring of Steel*, str. 363.

⁴⁶ Prav tam, str. 364.

⁴⁷ "Aprovizacija", *Slovenski narod*, 7. 3. 1917, št. 54, str. 3.

⁴⁸ "Na ljubljanskem trgu", *Slovenski narod*, 28. 3. 1916, št. 71, str. 3.

⁴⁹ "Aprovizacijski pomenki", *Slovenski narod*, 28. 4. 1917, št. 98, str. 5.

⁵⁰ Healy, *Vienna and the Fall of the Habsburg Empire*, str. 35.

namreč lahko pomenil ogromno, le en položaj je lahko odločil, kdo bo jedel in kdo bo ostal lačen...⁵¹ Sovražnik ni bil več Anglež, Madžar ali Nемеc, sovražnik je stal v vrsti pred teboj... To potrjujejo številne časopisne notice in dnevniški zapisi, npr.: "Dve babi se stepli na trgu zaradi 1 l mleka."⁵² Vinko Gaberc pa to opiše v knjigi *Brez slave. Spomini na svetovno vojno*: "Ni bilo obzirnosti do sebe in drugih, videz se je umeknil resničnosti, kajti samo s surovo silo in silno surovostjo se je dalo doseči, kar si je kdo postavil za cilj."⁵³

Med žrtvami pa so bili, žal, tudi otroci. V Ljubljani in po drugih evropskih mestih ni bilo malo šolskih in tudi predšolskih otrok, ki jim je bila med vojno dodeljena vloga tistih, ki čakajo v vrstah, saj so morale zaradi odsotnosti moških večinoma prav ženske poskrbeti za družino in gospodinjstvo: "V soboto zvečer je bil pred vojno prodajalno na Bregu tak naval, da so v gnječi neki mladi deklici zlomili roko. Ljudje naj bi pazili vsaj na otroke, da ne bodo postali poleg že itak velike bede še pohabljeni."⁵⁴ Še bolj tragična je bila novica, objavljena decembra 1915, da so nekega bolehnega dečka v gneči someščani tako hudo poškodovali, da je za posledicami ran umrl.⁵⁵

Zaključne misli: "Vojna je bila čas, ko se je moglo najboljše spoznati, kako so ljudje"⁵⁶

V avstro-ogrski monarhiji sta bila pomanjkanje in lakota posledica predvidevanj o kratkotrajnem spopadu in nezadostnih priprav na vojno, neučinkovitega delovanja oblasti in nefleksibilnega sistema preskrbe med vojno ter upada produktivnosti zaradi zmanjšanja delovne moči, ki je po eni strani posledica odsotnosti moške delovne sile zaradi mobilizacije, po drugi strani pa ga lahko razložimo tudi s padcem psihofizične kondicije, značilnim za obdobje izrednih razmer.

Vsako leto vojne je sicer prineslo nove načrte, nove uredbe, nastajale so nove in nove živilske centrale, vse te poteze pa so bile zgolj sledenje vse slabšemu stanju v preskrbi. obroki osnovnih živil, ki so bili racionirani, so iz leta v leto postajali vse manjši, večkrat so celo izostali, hkrati pa so cene živil strmo naraščale. V politiki prehrane, prežeti s pravili in prepovedmi, ki so jih ljudje

⁵¹ Prav tam, str. 79.

⁵² Milčinski, *Dnevnik 1914–1920*, str. 165 (26. 2. 1916).

⁵³ Vinko Gaberc, *Brez slave. Spomini na svetovno vojno* (Ljubljana: samozaložba, 1935), str. 201 (dalje: Gaberc, *Brez slave*).

⁵⁴ "Boj za vsakdanji kruh", *Slovenski narod*, 10. 1. 1916, št. 6, str. 3.

⁵⁵ "Gnječe pred vojnimi trgovinami", *Slovenec*, 21. 12. 1915, št. 291, str. 4.

⁵⁶ Gaberc, *Brez slave*, str. 201.

enostavno morali kršiti, če so želeli preživeti: "Kdor živi, je zločinec. Dokaz temu dejstvu, da živi. Kajti ako ne bi vztrajno kršil aprovizančnih zakonov, bi že davno več ne živel",⁵⁷ so izrisane jasne poteze represivnega centralističnega aparata, ki je zaradi odsotnosti vizije postajal vse bolj okorel, okostenel in distanciran od stvarnosti.

Izredne razmere so sicer vodile v razvoj novih strategij preživetja, ki jih je vsekakor mogoče ovrednotiti pozitivno, saj pokažejo, da je potreba po prilagajanju v ljudeh sprožila ustvarjalnost,⁵⁸ kljub temu pa je čedalje slabša situacija v preskrbi prebivalce navdala z nesigurnostjo in v njih stopnjevala nezadovoljstvo. To je pripeljalo do sprememb v načinu razmišljanja in ravnanja posameznikov oziroma do sprememb v medčloveških odnosih.⁵⁹

Ljubljanski škofjski list je že leta 1915 skrbelo, kako bo vojna vplivala na ljudi, kakšne bodo njene posledice. Domneval je, da je med vojaki pogosti preklinjanje, surovost, alkoholizem, nečistovanje, odsotnost molitve. Civilisti so se mu zdeli podivjani in neobvladljivi, mlajši otroci trmasti, skrbela ga je prezigodnja dozorelost malo starejših fantov in deklet, ki niso imeli zgleda v svojih odsotnih očetih in vse preveč z delom in obveznostmi zasedenih materah. List je predvidel razdor med kmeti ter delavci in med bolj ter manj premožnimi sloji.⁶⁰ Tukaj dodajam Gaberčevo opažanje, ki lahko služi kot opis določenih skupin, katerih značaj so potencirale in razgalile vojne razmere, hkrati pa prikaže dojemanje sočloveka:

Oderuh in verižnik sta nastopila očitno, siromak in berač se nista sramovala, bogatin in bahač sta se nesla kar se le da, bedak in puhloglavec sta se uveljavljala, požeruh in gladovnjak sta grabila, pametnik in razumnik sta bila ob besedo, razkošnice in razvratnice so cenili, klepetulje in klevetnice so bile spoštovanja vredne, skromnih, dobrih, blagih, poštenih ljudi cena pa je bila ničeva.⁶¹

⁵⁷ Milčinski, *Dnevnik*, str. 330 (4. 4. 1918).

⁵⁸ Več o tem glej Maja Godina Golija, "Recepti in napotki za krizne čase. Primer slovenskega ozemlja med prvo svetovno vojno", *Etnolog* 22=73 (2012), str. 67 in 77; Gorazd Makarovič, "Prehrana na Slovenskem v 19. stoletju", *Slovenski etnograf* 33/34 (1988/1990), str. 161; Pope in Wheal, *Dictionary of the First World War*, str. 151, geslo "Ersatz". Glej tudi Brodnik, *Preskrba Ljubljane z živili*; Štepec, *Vpliv vojne na življenje civilnega prebivalstva*; Marko Štepec, "Drobcji o prehrani in življenju med prvo svetovno vojno 1914–1918", *Zgodovina v šoli*, št. 1–2 (2006), str. 12–20.

⁵⁹ Glej tudi Karla Kofol, *Človek in vojna. Katalog razstave ob stoletnici začetka bojev na Soči in sedemdesetletnici konca druge svetovne vojne* (Tolmin: Tolminski muzej, 2015), str. 29.

⁶⁰ "Poročilo o drugem shodu dekanov 1. 1915. O slabih posledicah vojske", *Ljubljanski škofjski list*, št. 12 (1915), str. 131–133.

⁶¹ Gaberc, *Brez slave*, str. 201 in 202. O podobi vojnih zaslužkarjev v tisku Jean-Louis Robert, "The image of the profiteer", v: ur. Jay Winter in Jean-Louis Robert, *Capital Cities at War. Paris, London, Berlin: 1914–1919* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), str. 104–132.



Poziv k dobroti
(*Ilustrirani glasnik*, 1.
11. 1917, št. 9, str. 72)

Prispevek na nekaterih primerih prikaže, da je stopnjevanje pomanjkanja hrane kot ene najosnovnejših in najnujnejših človekovih potreb,⁶² v nenehnem iskanju krivca vodilo do napetosti in mnogokrat rezultiralo v konfliktih, ki so

⁶² Sara Millman in Robert W. Kates, "Toward Understanding Hunger. Hunger in History", v: ur. Lucile F. Newman, *Food Shortage, Poverty, and Deprivation* (Oxford/UK–Cambridge/USA: Blackwell, 1995), str. 3; Massimo Montanari, *Lakota in izobilje. Zgodovina prehranjevanja v Evropi* (Ljubljana: Založba /cf., 1998), str. 7.

bili tematizirani v časopisju, korespondencah, dnevniških zapisih, večkrat pa so epilog našli na sodišču. Nenehna skrb: "Kaj bomo danes jedli? – Ni masti, ni krompirja, ni moke, ni kruha. /.../ Navaditi se ne moremo nikakor na to, ne moremo ozdraveti, se umiriti, kajti vedno nove, posebno umne odredbe nas vsak čas razburjajo in tako /.../ postajamo nezmožni bodisi za dušno ali telesno delo",⁶³ je večino ljudi ukleščila v nevrotičen krog boja za osebno eksistenco, "da sploh ni opazila lastne nevroze. /.../ Vojna psihologija, ki jo je propaganda ujela v reklo *don't think but act*, je onemogočila vsako samorefleksijo."⁶⁴

Kljub temu da so kodeks obnašanja, družbene vrednote in socialne norme predvojnega obdobja med prvo svetovno vojno v mnogih primerih postajali zgodba včerajšnjega dne, bi bilo pristransko, krivično in napačno, če bi trdili, da so bili medčloveški odnosi zgolj negativni, da so bili ljudje "kakor zverina".⁶⁵ O tem nas prepriča mdr. dobrodelnost, ki so jo Ljubljčanani ves čas vojne izkazovali finančno šibkejšim slojem, vdovam, sirotam, beguncem.⁶⁶

⁶³ "Zakaj hujšamov", *Ilustrirani glasnik*, 4. 7. 1918, str. 351.

⁶⁴ Oto Luthar in Igor Grdina, "Naj se konča'. Vsakdanji spomin in podoba 'drugega' v (popularnih) interpretacijah I. svetovne vojne", v: ur. Vincenc Rajšp, *Soška fronta 1915–1917. Kulturna spominjanja* (Dunaj: Slovenski znanstveni inštitut in Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2010), str. 16.

⁶⁵ "Zakaj hujšamo", *Ilustrirani glasnik*, 4. 7. 1918, št. 44, str. 351.

⁶⁶ O dobrodelnosti v Ljubljani je izšlo več prispevkov, mdr. glej Petra Svolfšak, "Usmiljenim srcem", v: *Slovenska kronika XX. stoletja: 1900–1941* (Ljubljana: Nova revija, 1997), str. 156–157; Vilma Brodnik, "Dobrodelnost v Ljubljani med prvo svetovno vojno", *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 38, št. 1–2 (1990), str. 56–64; Štepec, *Vpliv vojne na življenje civilnega prebivalstva*, str. 51–59; Slovenski šolski muzej (SŠM), Dokumentacijska zbirka, Letno poročilo III. Mestne petrazredne deške ljudske šole na Erjavčevi cesti v Ljubljani za šolsko leto 1915–16. Sestavil šolski vodja Josip Capuder. Ljubljana 1916; Elizabeta Eržen Podlipnik, "Dobrodelnost in pomoč vojakom ter prebivalstvu na Kranjskem v prvem letu prve svetovne vojne", v: *Kuge, lakote in vojske – reši nas, o Gospod! Kranjska v prvem letu velike vojne* (Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2014), str. 61–66.

Mojca Šorn

**CHANGES IN INTERPERSONAL RELATIONSHIPS
DURING THE PERIOD OF SHORTAGE AND HUNGER
(LJUBLJANA: 1914–1918)**

SUMMARY

The present contribution, which focuses on Ljubljana and its inhabitants during World War I, is based on the analysis of newspaper and archival materials, correspondence, journal entries, and scientific findings of Slovenian and foreign experts. It shows how everyday life was influenced by the military and political as well as economic and social aspects. It underlines the food shortage, which did not only result in an increased incidence of diseases and deaths but also adjusted nutrition and modified daily rhythms as well as mental and psychological processes.

In the Austro-Hungarian Monarchy, shortage and famine resulted from the assumptions that the conflict would not last long and from the inadequate preparations for war, ineffective government, inflexible wartime supply system, and the decline in productivity due to the diminished labour supply, which was, on the one hand, caused by the absence of the male workforce due to the mobilisation, while, on the other hand, it can also be ascribed to the decline in psycho-physical fitness, characteristic of this period of emergency.

It is true that every year of the war brought new plans and new decrees, while new food distribution centres were being organised; yet all of these measures were merely belated responses to the constantly worsening supply. From year to year, rationed meals kept diminishing, only to completely vanish on occasion, while the food prices were increasing. Food supply policies, which were subject to many rules and bans that people had no choice but to violate if they wanted to survive, exhibited clear features associated with the repressive centralist apparatus that was becoming increasingly rigid, inflexible, and distanced from the reality due to the absence of any vision whatsoever. The state of emergency resulted in the development of new survival strategies. This can definitely be seen as positive, as it attests to the fact that the need to adapt triggered creativity in people. Nevertheless, the constantly worsening supply situation instilled uncertainty in the population and contributed to the increasing dissatisfaction. This led to changes in the people's way of thinking and acting, eventually resulting in interpersonal relationship adjustments.

Based on selected examples, the author demonstrates how the shortage of food as one of the most basic and most urgent human necessities resulted in

tensions due to the constant search for the culprits, often resulting in conflicts described in the contemporaneous press, correspondence, and journal entries, which would often be resolved in court. People were perpetually preoccupied with problems along the lines of: "What are we going to eat today? – There is no lard, no potatoes or flour or bread. /.../ There is no way we can get used to this, we cannot remain healthy or calm, because we keep getting upset by the constant introduction of new and particularly clever decrees, thus /.../ becoming incapable of working physically or mentally".⁶⁷ These issues trapped the majority of people in a vicious circle of struggling for their own existence so severely "that they did not even notice their own neurosis. /.../ The wartime psychology, which the propaganda described with the motto *don't think but act*, prevented any self-reflection."⁶⁸

Even though during World War I, the code of behaviour as well as the established societal and social norms of the pre-war period often became a thing of the past, it would be judgemental, unjust and wrong to claim that the relations between people were merely negative – that this was a purely "dog eat dog" situation.⁶⁹ We can be convinced of the opposite by the charity and solidarity that the inhabitants of Ljubljana exhibited towards the financially weaker strata, widows, orphans, and refugees throughout the war.

⁶⁷ "Zakaj hujšamo", *Ilustrirani glasnik*, 4 July 1918, No. 44, p. 351.

⁶⁸ Oto Luthar and Igor Grdina, "'Naj se konča'. Vsakdanji spomin in podoba 'drugega' v (popularnih) interpretacijah I. svetovne vojne", in: ed. Vincenc Rajšp, *Soška fronta 1915–1917. Kulturna spominjanja* (Vienna: Slovenski znanstveni inštitut in Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2010), p. 16.

⁶⁹ "Zakaj hujšamo", *Ilustrirani glasnik*, 4 July 1918, No. 44, p. 351.

VIRI IN LITERATURA

ARS – Arhiv Republike Slovenije, SI AS 448, fond Zbornica za trgovino, obrt in industrijo, fasc. 178.

ARS – Arhiv Republike Slovenije, SI AS 584, fond Jugoslovanski klub, fasc. 14.

MNZS – Muzej novejšje zgodovine Slovenije, Zbirka razglasov in plakatov 1914–1918.

NG – Narodna galerija, NGD0596, Specialne zbirke: zbirka arhivsko-dokumentarnega gradiva, fond Šantel, fasc. Anton Šantel.

SŠM – Slovenski šolski muzej, Dokumentacijska zbirka, Letno poročilo III. Mestne petrazredne deške ljudske šole.

ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana, SI_ZAL_LJU/0488, Cod III, šk. 118.

Zasebne zbirke, Zbirka Walterja Lukana.

Čas: znanstvena revija Leonove družbe – Ljubljana, letnik 1915.

Delavec: glasilo delovnega ljudstva – Ljubljana, letnika 1917, 1918.

Domoljub: slovenskemu ljudstvu v poduk in zabavo – Ljubljana, letnika 1915, 1917.

Ilustrirani glasnik – Ljubljana, letnika 1917, 1918.

Ljubljanski škofijski list = Laibacher Diöcesanblatt – Ljubljana, letnik 1915.

Slovenec: političen list za slovenski narod – Ljubljana, letnika 1915, 1918.

Slovenski gospodar: podučiven list za slovensko ljudstvo – Maribor, letnika 1916, 1918.

Slovenski narod – Ljubljana, letniki 1914, 1916, 1917.

Slovenski trgovski vestnik: glasilo Slovenskega trgovskega društva Merkur – Ljubljana, letnik 1914.

Zvonček: list s podobami za slovensko mladino – Ljubljana, letnik 1918.

.....

Anžič, Sonja, Hančič, Damjan in Šenk, Tatjana, *Ljubljanski župani skozi čas = Ljubljana Mayors Through Time. 500 let ljubljanskih županov = 500 Years of Ljubljana Mayors: 1504–2004* (Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2004).

Asprey, Robert B., *The German High Command at War. Hindenburg and Ludendorff Conduct World War I.* (Lincoln: Universe, 2005).

Bartolova, Marica, "Trpljenje mestnih otrok", *Zvonček*, 1. 1. 1918, št. 1–2, str. 40 in 41.

Bobič, Pavlina, *Vojna in vera. Katoliška Cerkev na Slovenskem, 1914–1918* (Celje: Celjska Mohorjeva družba, 2014), str. 151.

Brodnik, Vilma, "Dobrodelnost v Ljubljani med prvo svetovno vojno", *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 38, št. 1–2 (1990), str. 56–64.

- Brodnik, Vilma**, *Preskrba Ljubljane z živili med 1. svetovno vojno*, diplomsko delo (Ljubljana, 1988).
- Dražumerič, Marinka**, "Gospodarsko življenje v Beli krajini med 1. svetovno vojno", *Zgodovinski časopis* 42, št. 1 (1988), str. 85–102.
- Eržen Podlipnik, Elizabeta**, "Dobrodelnost in pomoč vojakom ter prebivalstvu na Kranjskem v prvem letu prve svetovne vojne", v: *Kuge, lakote in vojske – reši nas, o Gospod! Kranjska v prvem letu velike vojne* (Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2014), str. 61–66.
- Gaberc, Vinko**, *Brez slave. Spomini na svetovno vojno* (Ljubljana: samozaložba, 1935), str. 201.
- Godina Golija, Maja**, "Recepti in napotki za krizne čase. Primer slovenskega ozemlja med prvo svetovno vojno", *Etnolog* 22=73 (2012), str. 65–80.
- Habe, Tone**, *Pogled iz malega sveta* (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1959).
- Healy, Maureen**, *Vienna and the Fall of the Habsburg Empire. Total War and Everyday Life in World War I*. (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), str. 47.
- Himmelreich, Bojan**, *Namesto zemlje črni krub. Organizacija preskrbe z živili v Celju v času obeh svetovnih vojn* (Celje: Zgodovinski arhiv, 2001).
- Katona, Béla**, *Die Volkswirtschaft Ungarns – 1912* (Budapest, 1913).
- Kofol, Karla**, *Človek in vojna. Katalog razstave ob stoletnici začetka bojev na Soči in sedemdesetletnici konca druge svetovne vojne* (Tolmin: Tolminski muzej, 2015), dostopno na: *Človek in vojna – Tolminski muzej*, <http://www.tol-muzej.si/razstave/obcasne-razstave/clovek-in-vojna>, pridobljeno 8. 5. 2020.
- Luthar, Oto in Grdina, Igor**, "'Naj se konča'. Vsakdanji spomin in podoba 'drugega' v (popularnih) interpretacijah I. svetovne vojne", v: Rajšp, Vincenc (ur.), *Soška fronta 1915–1917. Kulturna spominjanja* (Dunaj: Slovenski znanstveni inštitut in Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2010), str. 16.
- Makarovič, Gorazd**, "Prehrana na Slovenskem v 19. stoletju", *Slovenski etnograf* 33/34 (1988/1990), str. 127–205.
- Montanari, Massimo**, *Lakota in izobilje. Zgodovina prehranjevanja v Evropi* (Ljubljana: Založba / *cf., 1998).
- Milčinski, Fran**, *Dnevnik 1914–1920*, Schmidt, Goran (ur.) (Ljubljana: Slovenska matica, 2000).
- Millman, Sara in W. Kates, Robert**, "Toward Understanding Hunger. Hunger in History", v: Newman, Lucile F. (ur.), *Food Shortage, Poverty, and Deprivation* (Oxford/UK–Cambridge/USA: Blackwell, 1995), str. 3–24.
- Ogrin, Fran**, "Nekaj misli o vojnem gospodarstvu", *Slovenec*, 28. 8. 1918, št. 196, str. 1.
- Perovšek, Jurij**, "Tavčarjevo župansko devetletje 1912–1921", *Studia Historica Slovenica* 17, št. 2 (2017), str. 559–610.
- Pope, Stephen in Wheal, Elizabeth-Anne**, *Dictionary of the First World War* (Barnsley: Pen & Sword Military Classics, 2003).
- Povše, Fran**, "Naše gospodarstvo in vojska", *Domoljub*, 15. 3. 1915, št. 12, str. 177.

- Rauchensteiner, Manfred,** "Gedächtnisort Erster Weltkrieg", v: Rumpler, Helmut (ur.), *Die Habsburgermonarchie 1848–1918, Band XI. Die Habsburgermonarchie und der Erste Weltkrieg. 1. Teilband. Der Kampf um die Neuordnung Mitteleuropas. Teil 1. Vom Balkankonflikt zum Weltkrieg* (Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2016), str. 39–78.
- Robert, Jean-Louis,** "The image of the profiteer", v: Winter, Jay in Robert, Jean-Louis (ur.), *Capital Cities at War. Paris, London, Berlin: 1914–1919* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), str. 104–132.
- Scheer, Tamara,** "Die Kriegswirtschaft am Übergang von der liberal-privaten zur staatlich-regulierten Arbeitswelt", v: Rumpler, Helmut (ur.), *Die Habsburgermonarchie 1848–1918, Band XI. Die Habsburgermonarchie und der Erste Weltkrieg. 1. Teilband. Der Kampf um die Neuordnung Mitteleuropas. Teil 1. Vom Balkankonflikt zum Weltkrieg* (Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2016), str. 437–484.
- Stegar, Rok,** "Vojna, lakota, ujetništvo, negotovost in Jugoslavija. Leto 1918 na prostoru današnje Slovenije", v: *1918 v slovenskem jeziku, literature in kulturi. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture* (Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2018), str. 78–89.
- Svoljšak, Petra in Antoličič, Gregor,** *Leta strabote. Slovenci in prva svetovna vojna. Z okvirnima črticama Ivana Cankarja in predgovorom Toneta Partljiča* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 2018).
- Svoljšak, Petra,** "Ali je lakota ukrojila usodo Avstro-Ogrske v 1. svetovni vojni?", v: Šorn, Mojca (ur.), *Lakote in pomanjkanje: slovenski primer* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2018), str. 133–145.
- Svoljšak, Petra,** "Usmiljenim srcem", v: *Slovenska kronika XX. stoletja: 1900–1941* (Ljubljana: Nova revija, 1997), str. 156–157.
- Šarabon, V[inko],** "Svetovni promet po morju", *Čas*, zv. 3 (1915), str. 146–157.
- Šorn, Jože,** "Slovenci in gospodarski položaj v prvi svetovni vojni", *Zgodovinski časopis* 35, št. 1–2 (1981), str. 57–81.
- Šorn, Jože,** *Slovensko gospodarstvo v poprevratnih letih 1919–1924* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1997).
- Šorn, Mojca,** "Pomanjkanje in lakota v Ljubljani v času prve svetovne vojne", v: Šorn, Mojca (ur.), *Lakote in pomanjkanje. Slovenski primer* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2018), str. 167–185.
- Štepec, Marko,** "Drobci o prehrani in življenju med prvo svetovno vojno 1914–1918", *Zgodovina v šoli*, št. 1–2 (2006), str. 12–20.
- Štepec, Marko,** *Vpliv vojne na življenje civilnega prebivalstva v slovenskih deželah 1914–1918*, doktorska disertacija (Ljubljana, 2018).
- Thompson, Mark,** *The White War. Life and Death on the Italian Front (1915–1919)* (London: Faber and Faber, 2008).
- Watson, Alexander,** *Ring of Steel. Germany and Austria-Hungary at War, 1914–1918* (London: Allen Lane, 2014).

Author: **ŠORN Mojca**
Ph.D., Research Fellow
Institute of Contemporary History
Privoz 11, SI-1000 Ljubljana, Slovenia

Title: **CHANGES IN INTERPERSONAL RELATIONSHIPS DURING THE PERIOD OF SHORTAGE AND HUNGER (LJUBLJANA: 1914–1918)**

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*
Maribor, 20 (2020), No. 3, pp. 713–734, 69 notes, 3 pictures

Category: 1.01 Original scientific paper

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Key words: Ljubljana, World War I, economic circumstances, shortage, hunger, social interaction

Abstract: The following contribution, which focuses on Ljubljana and its inhabitants during World War I, shows how everyday life was influenced by the military and political as well as economic and social aspects. It underlines the food shortage, which did not only result in an increased incidence of diseases and deaths but also adjusted nutrition as well as modified daily rhythms and mental and psychological processes. The present contribution, which focuses on the interpersonal relationship changes in the extraordinary wartime circumstances or during the period of shortage and hunger, reveals that the code of behaviour as well as the established societal and social norms of the pre-war period often became a thing of the past.